

7. *Prahistoria ziem Polskich. Paleolit i mezolit. – T. 1. – Warszawa, 1975. – 457 s.*

8. *Zaliznyak L. The Swidrian Reindeer-Hunters of Eastern Europe. – Berlin, 1995. – 152 p., 62 fig.*

Анатолій СЕМЕНЮК (Ковель)

### КНЯЗІ САНГУШКИ КОВЕЛЬСЬКІ

Відрізок часу, який займають князі Сангушки в історії Ковеля, є досить значним — друга половина XIV — перша половина XVI століття. Галицько-Волинська держава у другій половині XIV століття доживала свої останні роки. Король Гедемін оженив свого сина Любарта з волинською княжною, легко здобув спадкове право на ці землі. Практично за Гедеміна утворилась Литовсько-Руська держава. Це була держава, в якій політичне становище волинян і литовців було рівним. Тому й не дивно, що династія Гедемінів легко об'єдналася в одну державу. Вже Гедеміну доводилось витримувати напади німецьких рицарів. За час панування його сина Ольгерда ця боротьба загострилася ще дужче.

Ольгерд довіряє оборону своїх земель від німецьких нападників братові, хороброму Кейстутові. Самому доводиться вступати у боротьбу з польським королем Казиміром Великим. У 1366 році село Ковле Казимір таки захопив, але ненадовго. Через декілька років село повертається у підпорядкування Ольгерда, який, як було заведено й серед інших князів, поділив державу між синами і братами.

У 1377 році село Ковле Ольгерд віддає своєму синові Федору. Читача, очевидно цікавить, де взялося прізвище Сангушко. Посилаючись на історичні джерела, дослідник В. Денисюк доводить, що Федір Ольгердович міг мати язичницьке литовське ім'я. Відомо, що Литва в той час, за винятком окремих випадків, мала віру поганську, язичницьку, тому звідси могло піти прізвище Сангушко. Заслуговує на увагу інша версія, на якій наголошує В. Денисюк: «Князь Федір Ратненський мав трьох синів: Романа, який став князем Кобринським і від нього пішли князі Кобринські, але цей рід вигас наприкінці XV століття, Гурка — князя Красничинського і Сангушка».

Сангушко — це ім'я власне, яке у своїй еволюції стало родовим прізвищем магнатів Сангушків. Є версія вчених, що воно утворилось від імені Семен: Семко-Сенько-Сангушко-Сангушко. Так чи інакше, але від Федора Сангушка село Ковле переходить до його сина Михайла, і той у 1511 році передає його синові Василю Сангушку. Саме Василеві випала історична місія одержати в 1518 році грамоту короля про статус міста, а потім віддати Ковельський масток королеві Боні і тим самим закінчити історію князів Сангушків Ковельських.

Щоб мати об'єктивне уявлення, що собою являли князі Сангушки, необхідно показати їхній майновий, політичний і соціальний стан. Сангушки були на тому ж щаблі ієрархічної драбини, що й Острозькі, Вишневецькі, Гольшанські, Чорторійські, як їх називали «княжата головні».

Головні або великі князі в XV—XVI столітті мали свій обсяг прав та свою модель відносин, що збереглися з древніх княжих часів. До цих прав належали:

- суверенність землеволодіння;
- право статутодавства, при якому князь видавав власні розпорядження і жалувані грамоти підданим у наданні їм земель;
- встановлення місцевих податків і зборів різних повинностей і надання різних пільг;
- право суду над підданими аж до смертної кари;
- право бути і виступати у великокнязівській раді. Це право надавалось не за особисті заслуги чи за перебування на державній службі, а виключно за звичаєм стародавнім;
- право підсудності тільки королю, а не місцевому суду або шляхті.

Князі Сангушки, володіючи правом бути у великокнязівській раді, забезпечували собі контроль над політичним життям регіону. Але у великомасштабних або загальнонаціональних інтересах такий вплив української фракції був мінімальним. Українських князів налічувалось всього 9, а загальний склад ради у XVI столітті нараховував 180 осіб. Хоч самі князі мало переживали за державне або національне, кожен князь увесь свій потенціал, усі сили й енергію спрямовував на створення власної держави-володіння, яка, мов міраж, приносила почуття фальшивої могутності й усвідомлення своєї влади і своєї значущості.

Великі князі володіли особливим правом збирати збройні загони на війну і при цьому йти не в складі загального ополчення, а окремим власним формуванням. Князь зазвичай мав право на персональні листи, повідомлення від імені великого князя про початок військових дій. Причому звичайні листи опечатувались зеленим кольором, а королівські і великокнязівські — червоним.

Майновий стан окремих князів у 1528 році виглядав так:

Роди	Кількість вершників від родини	Кількість димів
Острозькі	426	10223
Гольшанські	154	3692
Сангушки	126	3024
Для порівняння покажемо загальні цифри 1528 і 1629 років/		
Всього князів	— 45/46, з них феодалів — 13,1 відсотка	
Вершників від родів	— 951/468	
Димів	— 22826/67468	

Як бачимо, еволюція розвитку йде в напрямку збагачення князів (димів збільшилось у три рази) і послаблення оборони (вершників зменшилось у двічі).

На Волині на одного поміщика припадало 2233 десятини землі, Сангушки мали 31349 десятин, в той час як граф Потоцький — 51723 десятини, а знамениті Радзивілі — 36928 десятин.

Найбільшими князівствами Волині в XVI столітті були:

- Острозьке з Рівненщиною, Заславщиною і дубровицькими маєтками;
- Несвізьке із Збаражчиною і Васильківщиною;
- князів Сангушків з маєтками ковельськими, ратнівськими, каширськими.

Шляхта у цей час виглядала порівняно дуже скромно. В ковельському старостві в 1556 році шляхта мала всього одне село, а в 1590 — 19.

Сангушки, використовуючи свої князівські права, надавали землю або частину маєтків своїм підданам. Вони застосовували форму ленного права, надання земель під земельну суму: «нагороджуючи... записал есми ему во имению своем... у 200 коп грошей. А сын мой и потомки его отнимать не мают, первой мают отдати 200 коп грошей». Таке обтяжливе пожалування земель було основним у земельній політиці короля.

Є й інші приклади щедрого пожертвування своїм підданам. 1542 року князь Василь Сангушко Ковельський надає дворище у селі Мощена слугі Демиду Войтковичу, «который с детства своего при дворе нашем служил, бил нам челом, просячи нас о хлебокормлении». В обов'язки Войтковича входило «конем служити» і князь зобов'язувався ні в чому слугу свого «не кривдити й порушати» самого, його нащадків «боронити».

Рід Сангушків виступав не в одній особі, а, як бачимо, в XIV столітті представників чоловічої статі — 1, в другій половині XV ст. — 4, в першій половині XVI ст. — 9, в другій половині XVI ст. — 7, в першій половині XVII ст. — 2. В кожному відрізку із семи поколінь ми простежуємо цю просту еволюцію піднесення і затухання роду. Можна з упевненістю припустити, що кількість населення чоловічої статі несла в собі і негативний елемент. Князі дуже часто конфліктували і сперечалися за землю.

Зацікавленість наша сягає початку XVI століття, а точніше 24 грудня 1518 року, коли король Сигізмунд у Бресті вручив князю В. Сангушку грамоту про надання селу Ковле статусу міста на основі Магдебурзького (німецького) права.

Про історію надання цієї історичної грамоти М. Теодорович пише, що, проїжджаючи Ковельщиною, королева Бона потрапила в якусь небезпечну пригоду. Місцеві жителі швидко прийшли на допомогу. За це вона клопотала перед королем, щоб селу Ковле надати статус міста. Король Сигізмунд, який безмежно кохав королеву, підписав доленосне рішення. Легенди завжди ові-яні ореолом романтики і таємничості. Не відкидаючи свідчень легенди, маємо сказати, що насправді князі Сангушки самі багато зробили, щоб це рішення могло відбутись.

Важливість цього історичного документа зобов'язує нас навести текст повністю:

**Сигизмундъ первый, Божією милостію король Польській, великій князь Литовській, Рүсскій, Глоговській.**

**Объявляемъ симъ листомъ нашимъ, всм вообще и каждому особо, кому объ этомъ вдать надлежитъ. Этою грамотою дозволяем князю Василию Михайловичу Сангушкѣ образовать изъ села Ковля город и устроить его на прав Магдебурскомъ на вчныя времена. Сверхъ того позволяемъ имъ обычныя торги и ярмарки, именно торгъ еженедельный по пятницам и дв ярмарки: одну въ день Воздвиженія креста Господня, а другую на четвертый день по Рождеств Христовомъ, по старому календарю. Эти ярмарки должны продолжаться цѣлю недлю: всякіе люди имют право прїзжать сюда со всякими товарами и торговать ими. А для большей достоверности, мы сію грамоту нашу собственнорүчно подписали и печать коронную приложитъ повелели. Дана въ Варшав, 24 декабря, въ лто отъ Рождества Христова 1518...**

*«Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волини»*

Як бачимо, це рішення дало поштовх до прискороного розвитку економіки та торгівлі. Магдебурзьке право надавало можливість вибирати місцеву владу, вершити суд, оскаржувати несправедливі дії місцевої влади аж до короля. І хоч деспотизм місцевих князів залишався практичною нормою управління, а через слабкість королівська влада не могла корегувати ці устої, все ж таки воно створювало основу для майбутньої будівлі, що називається демократією.

Малоймовірно, щоб із наданням статусу міста Василь Сангушко поміняв стиль і методи управління. Нагадаємо, що село Ковле у володіння Сангушків перейшло ще в XIV столітті. Як стверджує О. Цинкаловський, король Гедемін віддав село Ковле своєму внукові Федорові Сангушку. Пізніше воно перейшло до його синів. Саме вони встановлювали свої порядки і чимало зусиль доклали для економічного і культурного розвитку. Будуються церкви, відкрито школу і шпиталь. І Михайло, і Василь Сангушки зіграли свою історичну роль у піднесенні села Ковле до статусу міста під назвою Ковель. Василеві Сангушко випала доля стати першим старостою міста Ковеля.

У 1537 році князь Андрій Михайлович Сангушко уклав двосторонню угоду зі своїм дядьком Василем Сангушком щодо розподілу маєтку: Городелець відокремлювався від маєтку Ковеля і Клевецька. В угоді було записано: «Я, князь Андрій, з дядьком моїм князем Василем, про ту землю, що граничить проміж нас, від Городельця їдучи до Ковеля по березову стругу, і тою березовою стругою в річку Турію, а далі через ту березову стругу, там, де впала в річку Туру, моїм людям Городельським езов не бити і риби не ловити і інших пожитків не мати, з Городельця їдучи дорогою до Клевецька по зарослях... — направо від дороги поміж троскіт і троскотця по той край зарослів від Клевецька вся та заросель має бути до Городельця... і то поле Троскітське має бути до Городельця, а берез того поля від Клевецька, що з дороги наліво, з троскітським болотом у Лимушське болото, посеред болота, а Лимушським болотом до річки Турії...»

Неспокійні Сангушки мали проблеми не тільки між собою, але й із самим королем. Так, у 1441 році Сангушко Федькович силою приєднав колишнє родство, на той час королівське, Ратненське. За це король Казимир Великий відібрав у нього волость Каширську. Такий рішучий крок короля змусив Сангушка підкоритися. Сангушки прибувають до короля з волинськими князями та боярами, віддають йому належну шану і супроводжують його аж до Вільна. Сангушко Федькович одержує пробачення і «був повернутий до ласк», тобто король повернув йому Ратне.

Князі Сангушки, як і Острозькі, мали українське походження. Всіляко підтримували православну віру. На початку XVI століття з'являються православні святині у селі Ковле — Благовіщенська церква та Воскресенський собор. Біля цих церков споруджено школи і богадільні для бідних. Відомо, що при Сангушках Ковельських з'явився Свято-Троїцький монастир, який став осередком культури. Ченці переписували книги, малювали ікони і займались іншим культурним ремеслом. Але так, як і рід Острозьких, Сангушки поступово відходили від православної віри до католицької. Мелетій Смотрицький в 1610 році від імені матері-церкви-вітчизни оплакує відступництво і зраду: «Де той неоціненний камінець... що сяяв, наче світильник, наче сонце між зорями в короні голови моєї, дім Острозьких, що блиском світив і руських князів родив; неоціненні сапфіри князі Сангушки, Заславські, Зборацькі, Вишневецькі, Чарторийські...»

«Неоціненні сапфіри князі Сангушки» діяли в жорстокому психологічному, політичному і правовому полі польського короля, польської влади, польської духовності, в якому українське, немов дим від вогню, непомітно зникало, розчинялося у повітрі. Не можна звинувачувати ні Сангушків, ні Острозького, що поступалися своїм родовим українським на користь польського або литовського. Після Данила міг об'єднати українців той же Острозький, але не зумів. Сангушки не могли і не хотіли.

Сангушки родичалися, об'єднувалися з іншими родами за рахунок шлюбних відносин. Кинувши оком на родовід Сангушків, ми побачимо, що цей процес ішов різними і несподіваними шляхами. Дмитро Сангушко обрав собі за дружину Галину Острозьку, причому силою, і в цьому йому допоміг сам Костянтин Острозький. Софія Андріївна Сангушківна поєднала свою долю з Федором Заславським, ще одна дочка Андрія Сангушка (ім'я не збереглося) — з Федором Чарторийським, Ганка — з Іваном Сапегою, Федір — з Ганною Депотівною. Шлюбні зв'язки Сангушків простежуються аж на Київщину, до Гальшки Василівни Гулевичівни, фундаторки Київського братства. Шлюбні зв'язки, з одного боку, грали роль підсилювача стабілізації роду, з іншого — спричиняли подрібнення князівських володінь. Ковельський період князів Сангушків закінчується 10 березня 1543 року, коли староста Ковельський Василь Сангушко обмінявся маєтками з королевою Боною, дружиною короля Сигізмунда. Василь Сангушко одержав від королеви маєтки Горболь, Смоляни і Обольци. В грамоті короля наводиться угода, в якій мовиться: «Аж я, маючи великим и незносны кривды свои от молодости своее, аж и до того часу от брати кривных своих и от инших многих суседов своих як в поседании земель, так в частых заплатах, и презысков их,



*Роман Сангушко.*



*Дмитро Сангушко.*

ко горам им чинил, завжды ку впаду и шкодом приходил... и долги немалые себе заводил... Ее милость королева и великая княгиня Бона рачила надо мною, слугою и подданным своим милосердьє и ласку свою господарскую оказати и з волею господаря нашего, короля Его милости рачила Ее милость мне дати в отмену волость Горвол, а двори свои: Смоляне, и Обольцы (ныне Могилевской губернии Оршанского уезда) зо в сим, як тая волост и тыи двори в себе мают и як ест в листе Ее милости ширет описано, а в противку тоє волости и иных дворов Ее милости спустилом ее милости отменого имене свои отчизны вси и купленые и всякими обычаи набытии ничего себе и ни потомков и ни ближних своих в тых имениях не оставуючи: то ест замок Ковле з местом і з двори к нему прислухаючими и прилежачими, на имя: Мошеном, Дубном, Клевецком, Туличовом и з сел к тому ж замку і двором прислухаючими на имя: Вербка, Монастыр святой Троицы, села Монастырские, Гошин, Бахово, Лагодлево, Воля, Озер-ница, Облапы, Городыще, к церкви Городыщенской: Новосады, Соколова Воля, Осовецкая Воля, замок Миляновичи з местом и з двори к нему прилежачими на имя: Парыдубы, Нуйно, Сомын, Туровичи, Годевичи, Клечковичи, Голшаница, Зилово, Бояре Дворецкие, замок Выжва з местом и з двори к нему прилежачими на имя: Хотешово, село Выжва Старая, Брод, Гридковицы, Красная Воля, Секун, Шушки, Мостица, замок Филимичи з местом и села к нему прислухаючими на имя: Заставцы, Седмерты, Красная Воля.

Которыи ж замки и имена свои спустилом, королевой Ее милости и великой княгине Боне, напервой с костелом и с церкви Божими и с подавани церковными, з месты и з двори и с нашними дворными, з боярами и з людьми боярскими и слугами путними, з людьми тяглыми и з данными, с торги и з ярмарки з мыты, с корчмами и с всякими подачки и платы в тых местах и дворах моих, с Чыними пенегиными и кунучными и з дними медовыми и грошовыми и овсяными и зо всякого власностью тых замков и мест и дворов и имений моих то ест зо всеми землями пашными и бортными, з леса, боры и дубравами и з ловы всякого зверю, малого и великого и пташними и бобровыми топы з реками и речками, с озеры и с ставы и ставищы, з млины и их вышелки и зо всем тым правом и власностью, якъ ся тыи замки места и двори и имене мои съ стародавня сами в себе и в границах и в обыходах своих мают, ничего ни себе и ни потомков и ни ближних своих не заставуючи» (М. Теодорович). 166 років служило місто династії Сангушків Ковельських. А може, й навпаки, Сангушки служили Ковелю, щоб воно стало містом, збагачувалось і розвивалось. Великий слід Великих князів на Ковельській землі і сьогодні чекає на подальше дослідження.